

Т.А. Плугатар,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник

УДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ У СФЕРІ РЕАГУВАННЯ НА ПРАВОПОРУШЕННЯ, ВЧИНЕНІ НЕПОВНОЛІТНІМИ

Стаття присвячена проблемі вдосконалення законодавства у сфері реагування на правопорушення, скоєні неповнолітніми. Розглянуто сутність і зміст таких питань: стан законодавства України про адміністративну відповідальність, шляхи реформування законодавства про адміністративну відповідальність неповнолітніх, а також їх законних представників (батьків та осіб, що їх замінюють). Окреслено перспективні напрями розвитку інституту адміністративної відповідальності за правопорушення, скоєні неповнолітніми; розкрито значення вдосконалення окремих положень Кодексу України про адміністративні правопорушення шляхом внесення змін та доповнень, що стосуються адміністративної відповідальності юридичних та фізичних осіб за неправомірні дії неповнолітніх.

Ключові слова: адміністративна відповідальність, суб'єкти адміністративної відповідальності, адміністративне законодавство, адміністративне правопорушення, неправомірні дії, неповнолітні, законні представники.

Стаття посвящена проблеме совершенствования законодательства в сфере реагирования на правонарушения, совершенные несовершеннолетними. Рассмотрены сущность и содержание таких вопросов: состояние законодательства Украины об административной ответственности, пути реформирования законодательства об административной ответственности несовершеннолетних, а также их законных представителей (родителей и лиц, их заменяющих). Указаны перспективные направления развития института административной ответственности за правонарушения, совершенные несовершеннолетними, раскрыто значение совершенствования отдельных положений Кодекса Украины об административных правонарушениях путем внесения изменений и дополнений, касающихся административной ответственности юридических и физических лиц за неправомерные действия несовершеннолетних.

Ключевые слова: административная ответственность, субъекты административной ответственности, административное законодательство, административное правонарушение, неправомерные действия, несовершеннолетние, законные представители.

Paper is devoted to the improvement of the legislation in response to offenses committed by minors. The essence and content of such issues are considered: the state of the Ukrainian legislation on administrative responsibility, the ways of the reforming of administrative responsibility of juveniles, as well as their legal representatives (parents and persons in loco parentis). Promising areas of administrative responsibility for offenses committed by minors are highlighted, the importance of the improvement of certain provisions of the Code of Ukraine on Administrative Offenses by introducing the amendments and additions concerning the administrative liability of legal entities and individuals for the illegal actions of minors is revealed.

Keywords: *administrative responsibility, subjects of administrative responsibility, administrative law, administrative offense, unlawful actions, minors, legal representatives.*

Україна як соціальна та правова держава повинна створити кожній дитині належні умови для становлення й гармонійного розвитку своєї особистості. Сучасні тенденції скоєння правопорушень неповнолітніми в нашій державі не видаються унікальними, вони характерні для делінквентної поведінки молодих людей у більшості зарубіжних країн. Неповнолітні, зважаючи на їх соціальну незрілість, нездатні повною мірою усвідомлювати характер вчинюваних дій та настання від цього негативних наслідків. Немає певних обмежень чи винятків залежно від соціального статусу неповнолітніх правопорушників, адже ними стають як підлітки, котрі залишились без батьківської опіки та постійного місця проживання, вихідці із неблагополучних сімей, так і діти із цілком соціально та матеріально благополучних сімей. На жаль, у неповнолітніх нині змінилися норми, цінності, установки, атрибути проведення дозвілля внаслідок суттєвих прорахунків в організації державного регулювання обігу продукції, що пропагує культ насильства і жорстокості, який, у свою чергу, негативно впливає на суспільну мораль, загрожує фізичному, інтелектуальному, психологічному розвитку неповнолітніх. На сьогодні у середовищі неповнолітніх спостерігаються такі ознаки деморалізації як пияцтво, наркоманія, токсикоманія, бездоглядність, бродяжництво, жебрацтво, проституція, зростання кількості різних неформальних груп, які перетворюються на асоціально-кримінальні співтовариства. Крім того, окремі батьки не в змозі або ж не бажають належним чином турбуватися про своїх дітей, не займаються їх вихованням, не забезпечують фізичний, духовний і моральний розвиток своїх дітей, що також сприяє поширенню серед неповнолітніх негативних проявів. Усе це разом узятє позначається на збільшенні кількості правопорушень і злочинів, вчинених неповнолітніми, та вимагає насамперед посилення їх соціально-правового захисту, визначення пріоритетних напрямів у такій важливій роботі як виховання неповнолітніх у дусі поваги і дотримання вимог законодавства, приділення особливої уваги тим неповнолітнім, у яких виник конфлікт із законом. З огляду на зазначене вище, нагальним видається вивчення причин та умов, які сприяють скоєнню неповнолітніми протиправних діянь, визначення напрямів удосконалення системи заходів адміністративного впливу, що застосовуються до неповнолітніх, організації профілактичної діяльності державних органів для запобігання правопорушенням серед підлітків, а також подальше вдосконалення чинного законодавства України у сфері реагування на правопорушення, скоєні неповнолітніми.

Дослідженню питання попередження адміністративних правопорушень серед неповнолітніх присвячено багато праць, зокрема, роботи: Алексєєвої О.В., Багаденко І.П., Горбач О.В., Квітки Я.М., Ковальчука Ю.І., Колосовського Є.Ю., С.П. Коталейчука, Чернецького О.Л. та ін. Проте вважати проблематику, пов'язану із запобіганням правопорушенням серед неповнолітніх в Україні та притягненням їх до адміністративної відповідальності, вичерпаною аж ніяк не можна. Крім того, брак уніфікованих нормативно-правових актів, які б повністю регулювали питання притягнення до відповідальності неповнолітніх, дотримання їх прав, визначали їх правовий статус, а також статус інших суб'єктів адміністративної відповідальності за неправомірні дії неповнолітніх, зокрема їх законних представників (батьків або осіб, які їх замінюють), зумовлюють потребу подальшого дослідження теоретичних і практичних питань адміністративної відповідальності за неправомірні дії неповнолітніх шляхом уточнення її змісту та місця в системі заходів адміністративно-правового примусу.

З огляду на це, *мета статті* полягає в тому, щоб на основі аналізу сучасних наукових підходів, а також чинного законодавства України і практики його виконання визначити сутність поняття “адміністративна відповідальність за правопорушення, скоєні неповнолітніми”, висвітлити основні проблеми, які виникають під час притягнення до відповідальності як самих неповнолітніх, так і їх законних представників (батьків або осіб, які їх замінюють) за неправомірні дії неповнолітніх, а також напрями удосконалення законодавства України у сфері реагування на правопорушення, скоєні неповнолітніми.

Вчені-адміністративісти питанню адміністративної відповідальності як одного із видів юридичної відповідальності приділили достатньо уваги у своєму науковому доробку, виділяючи її головні ознаки та визначальні особливості. Загалом адміністративна відповідальність як складне, багатогранне явище охоплює адміністративно-правові норми, що містять санкції, склади правопорушень (об’єкт, суб’єкт, об’єктивна сторона, суб’єктивна сторона), діяльність органів, які застосовують ці норми права, та їх посадових осіб.

Наразі єдиним нормативно-правовим актом, який встановлює діяння, що є адміністративними правопорушеннями, та адміністративну відповідальність за них, є Кодекс України про адміністративні правопорушення (надалі – КУпАП). Відповідно до ст. 9 КУпАП адміністративним правопорушенням (проступком) визнається протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на державний або громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законодавством передбачено адміністративну відповідальність [1]. Варто зазначити, що в КУпАП, на жаль, відсутнє нормативне визначення поняття “адміністративна відповідальність”. Позаяк, як слушно зауважує В.К. Колпаков, поняття адміністративної відповідальності, її зміст і обсяг досі залишаються одним із найбільш суперечливих питань української адміністративно-правової науки. Активність дискусій щодо зазначеної правової категорії значною мірою зумовлена, по-перше, широтою застосування терміна “адміністративна відповідальність” у науковій, правозастосовній, загальноосвітній сферах і на побутовому рівні, по-друге, двоїстою позицією законодавця, який використовує цей термін у численних нормативних актах, але не дає його визначення [3, с. 76].

Згідно зі ст. 8 проекту Кодексу України про адміністративні проступки адміністративна відповідальність визначається як засіб охорони та захисту суспільних відносин, що використовується державою як адміністративний примус і полягає в застосуванні до суб’єкта адміністративного проступку адміністративних стягнень та заходів впливу [2].

В українській юридичній енциклопедії під адміністративною відповідальністю пропонується розуміти вид юридичної відповідальності громадян і службових осіб за вчинені ними адміністративні правопорушення [4, с. 45–46].

В.Б. Авер’янов та І.П. Голосніченко визначають адміністративну відповідальність як сукупність адміністративних правовідносин, які виникають у зв’язку із застосуванням уповноваженими органами (посадовими особами) до осіб, що вчинили адміністративний проступок, передбачених нормами адміністративного права особливих санкцій – адміністративних стягнень [5, с. 434–435].

На думку Д.М. Бахраха, адміністративну відповідальність характеризують такі ознаки: вона врегульована нормами адміністративного права; підставою для її застосування є адміністративне правопорушення; вона полягає у застосуванні до винних адміністративних покарань; до неї притягуються фізичні особи (громадяни, посадові особи, індивідуальні підприємці), а також юридичні особи;

вона застосовується посадовими особами виконавчих органів державної влади, колективними органами, а також судами (суддями); порядок притягнення до адміністративної відповідальності врегульований адміністративно-процесуальними нормами [6, с. 517].

Таким чином, під адміністративною відповідальністю слід розуміти сукупність правовідносин, які виникають у зв'язку із застосуванням уповноваженими органами адміністративної юрисдикції (їх посадовими особами) до осіб, що вчинили адміністративне правопорушення, заходів адміністративного примусу у вигляді адміністративних стягнень, які тягнуть за собою несприятливі наслідки особистого, майнового та іншого характеру.

Відповідно до ст. 12 КУпАП адміністративній відповідальності підлягають особи, які досягли на момент вчинення адміністративного правопорушення шістнадцятирічного віку. Проте зазначене положення КУпАП не зовсім відповідає фактичному стану розвитку інституту адміністративної відповідальності, оскільки, як наголошується в Концепції адміністративної реформи, система норм, які регулюють відносини адміністративної відповідальності, складає окремий адміністративно-правовий інститут, сучасний стан якого, незважаючи на часті зміни, що вносяться до Кодексу, не відповідає потребам побудови демократичної, правової держави. Потребує обговорення необхідність уведення до адміністративного законодавства термінів “фізичні особи” та “юридичні особи” як суб’єктів адміністративного проступку [7].

З цього приводу слід навести позицію Т.О. Коломоець, яка зазначає, що активізація ролі юридичних осіб у адміністративно-деліктних відносинах потребувала свого нормативного закріплення, що й знайшло втілення у численних нормативно-правових актах, які можна вважати нормативною базою адміністративної відповідальності юридичних осіб [8, с. 235].

Таким чином, під адміністративною відповідальністю за правопорушення, скоєні неповнолітніми, слід розуміти вид юридичної відповідальності, який застосовується до фізичних і юридичних осіб на підставі скоєного неповнолітнім адміністративного правопорушення, у встановленому адміністративним законодавством порядку, із застосуванням до цих осіб адміністративних стягнень та заходів впливу, передбачених ст. 24¹ КУпАП.

Що стосується поняття “неповнолітній”, то в нормативно-правових актах воно тлумачиться по-різному. Дійсно, і законодавець, і науковці та практики часто використовують різні терміни, такі як “діти”, “неповнолітні”, “малолітні”, “молодь”, “молоді громадяни” тощо в однаковому розумінні.

Так, у Конституції України в розділі II “Права, свободи та обов’язки людини і громадянина” використовуються терміни “діти”, “повнолітні діти” (ст.ст. 51, 52) та “неповнолітні” (ч. 5 ст. 43), проте визначення, хто саме підпадає під ці поняття, Основний Закон не дає.

Етимологія поняття “неповнолітній” у тлумачних словниках розкрита через вказівку на відсутність певних якостей (той, хто ще “не у всіх роках”; недорослий; недоук; незмушнений; той, хто не досяг 21 року); який не досяг повноліття [9, с. 210], а неповноліття – як стан неповного віку; вік людини, що не досягла повноліття [9, с. 210].

У юридичній енциклопедії України зазначено, що за законодавством нашої держави неповнолітні – це особи, яким не виповнилося 18 років [10, с. 144]. У Юридичному словнику Блека під ним розуміють “особу, яка не досягла віку (зазвичай 18 років), коли вона може постати перед судом в якості дорослої особи в рамках карної системи”. Мінімальні стандартні правила щодо управління

системою покарання неповнолітніх (“Пекінські правила”) ідентифікують неповнолітніх осіб як “дитину або молоду особу, чиї правопорушення, згідно з відповідними правовими системами, можуть бути розглянуті у порядку, який суттєво відрізняється від того, у рамках якого розглядаються правопорушення, вчинені дорослими людьми”. “Закон про дітей та молодих людей” (ст. 32 Законів Нігерії від 1958 р.) під поняттям “дитина” розуміє особу, яка є не старшою за 14 років, у той час, коли неповнолітньою особою є людина у віці між 14 та 17 роками” [11, с. 150]. “Для цілей цієї Конвенції дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до даної особи, вона не досягає повноліття раніше”, – йдеться у ст. 1 Конвенції Організації Об’єднаних Націй про права дитини від 20 листопада 1989 р. [12].

Отже, неповнолітні, які не досягли встановленого в законі віку 16 років, згідно з КУпАП є малолітніми і юридичній відповідальності, у тому числі адміністративній, не підлягають, оскільки визнаються нездатними усвідомлювати значення своїх дій і керувати ними. До того ж, адміністративна відповідальність неповнолітнього може настати тільки тоді, коли 16 років йому виповнилось саме до моменту вчинення протиправного діяння, а не до вирішення питання про притягнення його до адміністративної відповідальності.

Разом з цим необхідно зазначити, що скоєння адміністративного правопорушення неповнолітнім є обставиною, що пом’якшує відповідальність. Пояснюється це тим, що неповнолітні загалом не мають стійкої психіки, достатнього життєвого досвіду, навичок правочинної поведінки, не завжди усвідомлюють шкоду від заподіяного, легко піддаються впливу інших осіб, особливо старших за віком, які часто стають організаторами або підбурювачами правопорушень. Потрібно також враховувати те, що неповнолітні легко піддаються виховному впливу і можуть виправитись без застосування до них жорстких заходів адміністративного стягнення.

Таким чином, неповнолітній є особливою особою, оскільки незавершеність його психічного і фізичного розвитку проявляється у бажанні самоствердитися та самовиразитися, почутті “дорослості” та потребує особливого ставлення до його діянь і особливого спілкування з ним. Крім того, неповнолітній є особливим суб’єктом адміністративно-процесуальних правовідносин, оскільки він має особливий процесуальний статус, який характеризується наявністю низки гарантій щодо захисту його прав, що формують особливе ставлення до цієї категорії осіб, та зумовлює певні особливості процесу притягнення до адміністративної відповідальності й застосування запобіжних заходів (з урахуванням вікових та психологічних особливостей, роду занять неповнолітнього, а також особливостей застосування примусових заходів виховного характеру).

До неповнолітніх віком від 16 до 18 років, які скоїли адміністративні проступки, можуть бути застосовані заходи, передбачені ст. 24¹ КпАП, а саме: зобов’язання публічно або в іншій формі попросити вибачення у потерпілого; попередження; догана або сувора догана; передача неповнолітнього під нагляд батькам або особам, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічному або трудовому колективу за їх згодою, а також окремим громадянам на їх прохання). Проте ці заходи не є, як наголошують українські науковці, адміністративними стягненнями [13, с. 11; 14, с. 47].

Так, зобов’язання публічно або в іншій формі вибачитись перед потерпілим є найменш суворим заходом. Орган адміністративної юрисдикції застосовує цей захід тоді, коли вважає, що неповнолітній визнав неправомірність своєї поведінки, суспільну шкоду скоєного діяння і покаювся в скоєному, а публічність вибачення

у присутності інших осіб свідчитиме про щиросердне розкаяння неповнолітнього.

Попередження як захід виховного впливу полягає в тому, що орган адміністративної юрисдикції усно оголошує від імені держави засудження неповнолітнього правопорушника та його поведінки, що виявилось у скоєнні адміністративного проступку, але не становить значної суспільної небезпеки.

Догана або сувора догана є заходами морально-психологічного впливу, які застосовуються до неповнолітніх правопорушників у разі систематичного невиконання ними встановлених правил поведінки і скоєння правопорушень, що свідчать про формування антисуспільної поведінки. Ці види заходів є більш жорстокими, ніж попередження неповнолітнього, та супроводжуються офіційним від імені держави суворим засудженням неповнолітнього і скоєного ним діяння.

Передача неповнолітнього під нагляд батькам або особам, які їх замінюють, або під нагляд педагогічному чи трудовому колективу за їх згодою, а також окремим громадянам на їх прохання означає, що орган адміністративної юрисдикції накладає на вказаних осіб зобов'язання здійснювати посилений виховний вплив на неповнолітнього правопорушника, проводити з ним роз'яснювальну роботу, систематично контролювати його поведінку.

На нашу думку, зазначених заходів недостатньо, тому доцільно доповнити ч. 1 ст. 24¹ КУпАП пунктом п'ятим, у якому слід передбачити такі заходи впливу на неповнолітніх у віці від 16 до 18 років як обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього на строк, що не перевищує трьох місяців. Під поняттям "обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього" слід розуміти заборону відвідувати певні місця (організації, заклади) або залучатися до відповідних видів відпочинку, а також зобов'язання відвідувати певні курси, навчальні програми, лекції, брати участь у корекційних або навчальних програмах тощо.

Безумовно, як слушно наголошує Т. Пасько, соціально-економічна ситуація в нашій державі істотно впливає на формування неповнолітнього як можливого суб'єкта адміністративної відповідальності, а саме погіршення економічного й соціально-демографічного становища у державі сприяло певним чином тому, що діти залишилися сам на сам зі своїми проблемами, методи і шляхи розв'язання яких обирають самостійно. Як наслідок, збільшилася кількість осіб, чия поведінка виходить за межі моральних і правових норм [15]. Недоцільно забувати і про істотний вплив на неповнолітніх осіб як самого науково-технічного прогресу, так і його результатів, що зумовлює прискорений фізичний та інтелектуальний розвиток осіб, розуміння й об'єктивне оцінювання останніми суспільної небезпечності і шкідливості своїх дій. Іншими словами, особа ще до досягнення нею 16 років набуває всіх ознак потенціалу такого суб'єкта, здатна вчиняти адміністративні проступки, однак підстави для оцінювання її протиправних дій з боку держави та обрання адекватних заходів впливу немає, що створює передумови для формування відчуття всюдозволеності й безкарності. Саме тому, з урахуванням результатів аналізу правозастосовної діяльності, статистичних даних, акцентуванням на потребі реального врахування потреб сьогодення в контексті оновлення положень чинного адміністративно-деліктного законодавства та розробки перспективного кодифікованого адміністративно-деліктного акта доцільним вбачається зниження віку дітей, з якого настає адміністративна відповідальність інших суб'єктів адміністративної відповідальності (батьків або осіб, які їх замінюють) за неправомірні дії неповнолітніх до 11 років. Позаяк законні представники (батьки або особи, які їх замінюють) відповідають за неналежне виховання та за неналежний нагляд за неповнолітнім. Так, за даними Державної

служби статистики України, за невиконання батьками або особами, що їх замінюють, обов'язків щодо виховання дітей у 2011 р. винесено рішення про накладення адміністративного стягнення на 36901 осіб, у 2012 р. – 33775 осіб, у 2013 р. – 34435 осіб, у 2014 р. – 25286 осіб. Тому слід спрямувати зусилля суб'єктів владних повноважень щодо превенції правопорушень серед неповнолітніх на виявлення неблагополучних родин, здійснювати аналіз і діагностику відносин в таких сім'ях, вживати заходів впливу на законних представників (батьків або осіб, які їх замінюють), що порушують обов'язки з виховання дітей. Крім того, варто посилити заходи адміністративного примусу за чч. 3 і 4 ст. 184 КУпАП, оскільки, як свідчить практика, штрафи не є серйозним покаранням для таких правопорушників.

З огляду на викладене вище, можна зробити висновок, що для вдосконалення законодавства у сфері реагування на правопорушення, скоєні неповнолітніми, доцільно внести до них низку змін і доповнень, зокрема до КУпАП, а саме: доповнити ч. 1 ст. 24¹ КУпАП пунктом п'ятим, у якому слід передбачити такі заходи впливу на неповнолітніх у віці від 16 до 18 років як обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього, доповнити ст. 261 КУпАП ч. 3, у якій закріпити, що про місце перебування неповнолітнього, затриманого за вчинення адміністративного правопорушення, негайно повідомляються його законні представники (батьки або особи, які їх замінюють), яким повинна бути надана можливість відвідати неповнолітнього у місці його утримання в будь-який час доби без попереднього дозволу.

Поряд з цим потрібно також: забезпечити широке висвітлення в засобах масової інформації заходів правоосвітнього характеру, спрямованих на подолання насильства та жорстокості серед неповнолітніх; створювати осередки культури для організації змістовного дозвілля та відпочинку дітей та молоді; розповсюджувати інформаційні листи з питань запобігання насильству в сім'ї; зміцнювати соціальні зв'язки неповнолітнього з родиною, школою та іншими інститутами громадянського суспільства; проводити тренінги і семінари в навчально-виховних закладах з питань запобігання і протидії насильству в сім'ї; здійснювати в державних закладах, які опікуються неповнолітніми, перевірку в частині здійснення виховної та індивідуально-профілактичної роботи; створювати в навчально-виховних закладах інформаційні стенди про відповідальність дітей за скоєння правопорушень; налагодити співпрацю поліції, судів, служб у справах неповнолітніх, навчально-виховних закладів і громадських організацій щодо соціалізації неповнолітніх та перетворення їх на активних учасників життя громадянського суспільства в усіх його позитивних проявах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 17.12.1984 № 8073-X // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1984. – Дод. № 51. – Ст. 1122.
2. Проект Кодексу України про адміністративні проступки : законопроект від 26 травня 2004 року № 5558 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=18191
3. *Колпаков В.К.* Адміністративно-деліктний правовий феномен : монографія / В.К. Колпаков. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 528 с.
4. *Шемшученко Ю.С.* Адміністративна відповідальність / Ю.С. Шемшученко // Юридична енциклопедія : в 6 т. – К. : Вид-во українська енциклопедія імені М.П. Бажана, 1998. – Т. 1. – С. 46.
5. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник : у 2 т. / ред.кол. : В.Б. Авер'янов та ін. – К. : Юридична думка, 2004. – Т. 1 : загальна частина. – 584 с.
6. *Бахрах Д.Н.* Административное право : учеб. для студ. вуз., обучающихся по спец. 021100 / Д.Н. Бахрах, Б.В. Россинский, Ю.Н.Старилов. – 2-е изд., изм. и доп. – М. : НОРМА, 2005. – 799 с.

7. Про заходи щодо впровадження концепції адміністративної реформи в Україні : Указ Президента України від 22.07.1998 № 810/98 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/810/98>.

8. *Коломоєць Т.О.* Адміністративний примус у публічному праві України: теорія, досвід та практика реалізації : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.07 / Т.О. Коломоєць. – Запоріжжя, 2005. – 454 с.

9. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. і гол. ред. В.П. Бусел. – Ірпінь : Перун, 2001. – 1440 с.

10. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К. : Укр. енцикл., 1998. – Т. 4 : Н-П. – 2002. – 720 с.

11. S Tabe. A critical appraisal of the juvenile justice system under Cameroon's 2005 criminal procedure code: emerging challenges // PER / PELJ 2012(15)1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://connection.ebscohost.com/c/articles/82191925/critical-appraisal-juvenile-justice-system-under-cameroons-2005-criminal-procedure-code-emerging-challenges>.

12. Конвенція ООН про права дитини від 20 листопада 1989 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_021.

13. *Ковальчук Ю.І.* Неповнолітній як суб'єкт адміністративної відповідальності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Ю.І. Ковальчук. – К., 2007. – 20 с.

14. *Романчук С.Г.* Правова природа адміністративних заходів впливу, що застосовуються до неповнолітніх / С.Г. Романчук // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – 2003. – № 4. – С. 44–47.

15. *Пасько Т.* Зниження загального віку адміністративної відповідальності: обґрунтування необхідності / Т. Пасько // Юридична газета. – 2011. – 8 лютого. – № 6. – С. 23.

Отримано 12.04.2016